

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ

Куцир Тетяна Василівна

УДК 7.04:746.3/.5:391](477.83/.86)

**НАРОДНЕ ВБРАННЯ ОПІЛЛЯ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ —
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА
КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕКОРУ**

17.00.06 — декоративне і прикладне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Львів — 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі народного мистецтва Інституту народознавства НАН України

Науковий керівник:

кандидат мистецтвознавства,
старший науковий співробітник
ВРОЧИНСЬКА Ганна Володимирівна,
Інститут народознавства НАН України,
заступник директора з наукової роботи

Офіційні опоненти:

доктор мистецтвознавства, професор
Кротова Тетяна Федорівна,
Київський національний університет технологій
та дизайну МОН України,
професор кафедри художнього моделювання
костюма факультету дизайну

Кандидат мистецтвознавства, доцент
Цимбалюк Олена Костянтинівна,
Українська академія друкарства,
доцент кафедри графічного дизайну і мистецтва
книги

Захист відбудеться «___» _____ 2019 року о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.103.01 у Львівській національній академії мистецтв за адресою: 79011, м. Львів, вул. Кубійовича, 38.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівської національної академії мистецтв (79011, м. Львів, вул. Кубійовича, 38).

Автореферат розісланий «___» _____ 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства,
доцент

Л. І. Цимбала

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Серед першочергових завдань української мистецтвознавчої науки сьогодні важливе значення має всебічне вивчення та висвітлення усіх явищ духовно-творчого прояву та досвіду творців народного мистецтва. Система декоративних засобів вбрання, його образна виразність у кожному історико-етнографічному районі, сформована впродовж віків етнічна мистецька традиція, що яскраво виявила себе в ансамблях одягу, стають щораз ціннішим джерелом і основою для розвитку сучасного декоративного мистецтва і творення національного культурного обличчя України.

Декор традиційного вбрання — це система декоративно-виражальних засобів, сформована з використанням матеріалів (полотно, сукно, шкіра, нитки тощо), техніками оздоблення (ткацтво, вибійка, плетіння, вишивка та ін.), становить семантико-естетичний комплекс, який організовує всі компоненти народного вбрання в єдиний ансамбль. Декор народної носі рівною мірою був залежний від: творчого задуму, матеріалів, на яких і якими його створювали, технік виготовлення. Тут відображалися соціально-культурні та економічні зміни, декор вбирав нові тенденції, водночас залишаючись сталим маркером приналежності до етнографічного району. Принципи розташування та побудови декору, його графічне й колористичне наповнення виражали естетичні вподобання мешканців тієї чи іншої території залежно від їхнього світосприйняття. Таким чином, декор традиційного вбрання постає як сукупність найбільш характерних особливостей автентичної носі етнографічного району, а його вивчення і дослідження виявляє народне розуміння краси та доцільності.

У межах пропонованого дослідження декор розглядається як комплекс конструктивних і площинних засобів оздоблення компонентів народного вбрання. Він зумовлений характерними особливостями матеріалів і технік, але його властивості не вичерпуються лише їхніми пластичними якостями. Суть декору становить естетичне наповнення, завдяки якому вироби з однаковим кроєм і виконані з тих самих матеріалів, проте декоровані різними засобами, отримують різне художнє звучання. Крім того, важливою є інтегративна функція декору, яка полягає в об'єднанні окремих компонентів народного вбрання, що різняться за матеріалом, фактурою, об'ємом, кольором у єдиний гармонійний ансамбль. Вивчення цих функцій оздоби має теоретичне та практичне значення. На теоретичному рівні окреслення характерних особливостей декору кожного етнографічного району допомагає увиразнити, виявити народне розуміння прекрасного, означити той естетико-світоглядний ідеал, який дійшов до нас через віки. Ці знання також можуть бути використані при створенні наукових програм з вивчення українського народного мистецтва, зокрема, вбрання. Практичним завданням дослідження є уточнення та урізноманітнення реконструкцій народного вбрання, які зберігаються у музеях чи описані в друкованих виданнях, сприяння проникненню естетики традиційної носі в моделювання сучасного одягу, яке позбавить його космополітичної безликісті.

Незважаючи на те, що українське народне вбрання різних регіонів упродовж певного часу викликає зацікавлення дослідників, чимало запитань і надалі залишаються відкритими. Одним з найменш досліджених теренів є народне вбрання Опілля. Від середини ХХ ст. Опілля як історико-етнографічний район зникає з фахової літератури, а його пам'ятки потрапляють у поле досліджень народного мистецтва історико-географічних (Галичини, Прикарпаття), етнографічних (Західного Поділля, Бойківщини) чи адміністративно-територіальних районів (Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей). Така ситуація призвела до розмивання цілісності, єдності ансамблю, декоративних особливостей опільської ноші, позбавила її власної художньо-образної своєрідності.

Актуальність дослідження полягає у тому, що розпорошена в науковій літературі, зарахована до особливостей сусідніх історико-етнографічних районів специфіка декору народного вбрання Опілля досі потребує наукового опрацювання, виявлення характерних рис компонентів, їхніх конструктивних засобів, способів поєднання у комплекс, художніх закономірностей ансамблевої структури та образності. Вивчення декору опільського народного вбрання дозволить глибше зрозуміти загальні принципи розвитку українського народного строю, сприятиме розширенню знань у цій сфері та достовірності реконструкцій, інтерпретацій у дизайні сучасного костюма. Крім того, аналіз декору народного вбрання як знакової системи естетичних критеріїв окремої етнографічної групи дасть можливість точніше визначити територіальні межі Опілля.

Зв'язок з науковими програмами. Тема дисертації узгоджена з тематикою наукових досліджень відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України «Синтез художньо-образних і функціональних засад в українському декоративному мистецтві» (номер державної реєстрації 0113И002234, протокол № 1 від 22.01.2013 р.) та «Декоративне мистецтво українців 1990 — 2020-х рр.: гносеологічні та смислотворчі практики митців» (номер державної реєстрації 0117И0017, протокол № 5 від 04.07.2017 р.). Робота також велась у контексті виявлення універсальних і унікальних параметрів орнаментики західноукраїнського та литовського етнографічного текстилю у межах реалізації спільного українсько-литовського проекту «Орнаментика етнографічного текстилю Західної України та Литви: універсальні й унікальні параметри» (договір № М/31-2018 від 24.05.2018 р. на виконання науково-дослідних робіт, замовник — Міністерство освіти і науки України; виконавці — ІН НАН України та Каунаський технологічний університет).

Мета дослідження — здійснити комплексний мистецтвознавчий аналіз декору народного вбрання Опілля, його технічних і орнаментальних особливостей, втілених у художньому текстилі, вибійці, плетінні, вишивці, аплікації, в'язанні тощо, які беруть участь у формуванні художньої самобутності вбрання.

Мета дослідження реалізується через вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати фахову літературу та джерела дослідження в контексті вивчення особливостей опільської народної одежі зокрема та української загалом;
- вивчити та окреслити характерні риси народного жіночого й чоловічого комплексів вбрання Опілля, а також особливості конструктивних засад і варіативності їх поєднання у комплекси;
- класифікувати декор опільського народного убрання за його пластичними особливостями;
- охарактеризувати матеріали, використані для пошиття та декорування одягу;
- окреслити техніки виконання конструктивного та площинного декору;
- проаналізувати схеми розташування декору та його особливості в натільному, поясному, нагрудному, верхньому одязі та в головних уборах;
- дослідити орнаментальні схеми та їхню еволюцію у процесі розвитку декоративних засобів, визначити найхарактерніші для цього району мотиви та їхнє композиційне розташування;
- з'ясувати особливості кольорової палітри народного вбрання Опілля;
- розкрити роль декору в художньо-образній структурі народної одежі;
- ввести в науковий обіг нові, досі невідомі автентичні пам'ятки народного вбрання Опілля.

Об'єкт дослідження — народне вбрання Опілля останньої третини ХІХ — першої половини ХХ ст.

Предмет дослідження — композиційні особливості декору народного вбрання Опілля останньої третини ХІХ — першої половини ХХ ст.

Методологічна основа ґрунтується на дослідженні декору народного вбрання Опілля як художньої системи, що формувалася в руслі розвитку народного мистецтва, принципи якої тісно пов'язані із соціокультурними особливостями розвитку українського народного мистецтва. Поза всіма наявними особливостями, розвиток і декорування українського народного вбрання відбувалося за спільними принципами, відображаючи єдність української нації, збагаченої специфікою кожного з її етнографічних районів.

При визначенні методологічних засад дисертації за основу були взяті дослідження теоретичні (М. Станкевич) і практичні: у галузі вивчення народної тканини (С. Сидорович, О. Никорак), народного одягу (І. Гургула, К. Матейко, Г. Стельмащук, Т. Ніколаєва, О. Косміна), народної вишивки (Р. Захарчук-Чугай, Т. Кара-Васильєва), народного орнаменту (М. Селівачов), народних прикрас (Г. Врочинська, О. Федорчук), принципів оздоблення народного вбрання (Р. Дутка — вибійка, О. Козакевич — мереживо).

Дисертаційна праця ґрунтується на комплексному підході до вивчення декору народного вбрання Опілля та методі мистецтвознавчого аналізу. На різних етапах роботи застосовано методи польового спостереження,

типологічного, структурно-функціонального, порівняльно-історичного, реконструктивного, структурного аналізів.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що:

- здійснено дослідження компонентів народного вбрання Опілля;
- проаналізовано особливості матеріалів, які використовувалися, їхні декоративні властивості;
- запропоновано класифікацію декору народного вбрання Опілля відповідно до його пластичних особливостей;
- охарактеризовано основні типи композицій декору всіх компонентів вбрання Опілля;
- визначені характерні орнаментальні схеми та їхня колористична гама;
- введено в науковий обіг значну кількість польових експедиційних текстових (інтерв'ю) та фотоматеріалів автентичного вбрання Опілля з Перемишлянщини, Рогатинщини та Бережанщини, у тому числі з місцевих музеїв і приватних збірок.

уточнено:

- техніки оздоблення народного вбрання подані згідно з принципом оздоблення матеріалів, що доповнює класифікацію декору народного вбрання за пластичними ознаками;
- роль декору в художньо-образній структурі народного вбрання.

Практичне значення роботи зумовлене подальшим використанням її результатів для:

- поглибленого вивчення українського народного вбрання;
- аналізу декору вбрання інших етнографічних районів;
- підготовки монографій, каталогів, навчальних посібників з історії українського народного мистецтва та українського традиційного вбрання;
- роботи музейних працівників при атрибуції, інвентаризації фондів експонатів, у складенні каталогів, екскурсійній діяльності;
- творчості народних майстрів і як джерело інспірацій для художників-професіоналів.

Апробація результатів дослідження. Основні принципи, положення та результати дослідження виносилися на обговорення на засіданнях відділу народного мистецтва Інституту народознавства Національної академії наук України, на міжнародних наукових конференціях: «Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини», 26-27 червня 2015 р., м. Ужгород (Закарпатський музей народної архітектури і побуту); «Лемки, бойки, гуцули, русини – історія, сучасність, культура матеріальна і духовна», 24-26 вересня 2016 р., м. Слупськ (Польща) (Академія Поморська в Слупську); «Survival and Revival: Clothing Design that Survival and Fashion Trends that Are Revived», 31 жовтня 2015 р., м. Лондон (Музей Лондона); «Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур», 24 травня 2016 р., м. Київ (Національна бібліотека України ім. В. Вернадського); «Этнос и культура: развитие и взаимодействие», 9-10 червня 2016 р., м. Мінськ

(Білорусь) (Білоруський державний університет); «Традиции и современное состояние культуры и искусств», 24-25 листопада 2016 р. м. Мінськ (Білорусь) (ГНУ «Центр исследования белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси»); «Лемки, бойки, гуцули, русини — історія, сучасність, матеріальна та духовна культура VI», 27-28 вересня 2017 р., м. Стара Лесна (Словаччина) (Університет Матея Бела в Банській Бистриці); «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем» (до 160-річчя від дня народження Франтішека Ржегоржа», 12-13 жовтня 2017 р., м. Львів (Інститут Івана Франка НАН України); «Народне мистецтво XXI століття: актуальні напрямки досліджень», 17 жовтня 2017 р., м. Львів (Інститут народознавства НАН України); «Традиционный белорусский костюм в европейском культурном пространстве», 19-20 жовтня 2017 р., м. Мінськ (Білорусь) (Центр исследования белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси); на всеукраїнських наукових конференціях: «Народні художні промисли України: історія, сьогодення, перспективи» 20 листопада 2015 р., м. Київ (Національний музей українського народного декоративного мистецтва); «VIII Луньовські читання. Проблеми збереження музейних колекцій», 30 березня 2017 р., м. Харків (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна); «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти», 2-3 червня 2016 р., м. Львів (Національний університет «Львівська політехніка»); «Музейні читання пам'яті М. Біляшівського і Д. Щербаківського», 16-17 листопада 2017 р., м. Київ (Національний музей українського народного декоративного мистецтва) та ін.

Публікації. Основні положення і результати дисертації викладені в 18-ти наукових публікаціях, з них 4 — у наукових фахових виданнях, рекомендованих МОН України, 2 — у наукових виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах, 2 — у зарубіжних наукових виданнях.

Структура роботи. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (323 позиції), додатків. Основний зміст роботи (текст) викладено на 182-х сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, окреслено територіальні та хронологічні рамки, охарактеризовано методи, наукову новизну, практичне значення та апробацію результатів дисертації.

Перший розділ «Історіографія, джерельна база, методологія та методика дослідження» складається з трьох підрозділів.

Перший підрозділ «Ступінь висвітлення проблеми в літературі» містить історіографічний огляд літератури, присвяченої українському народному вбранню загалом та опільському зокрема. Вивчення цього питання пройшло у своїй історії шлях від описовості через нагромадження значного обсягу етнографічного матеріалу до всебічного мистецтвознавчого аналізу на сучасному етапі.

Видання, присвячені народному вбранню Опілля, які вийшли у світ у середині XIX — на початку XX ст. (І. Франка, М. Зубрицького, Хв. Вовка, Є. Желехівського, В. Завадського, О. Кольберга, Є. Спаської, С. Маковського, А. Фішера) різною мірою охоплювали предмет нашого дослідження. Основне завдання праць Я. Головацького та Хв. Вовка — висвітлити народне вбрання Опілля як комплексне явище, важливо, що дослідники мали змогу вивчати народну ношу, яка була у вжитку, а також здійснювали порівняння між сусідніми етнографічними районами відповідно до пластичних, конструктивних, орнаментальних відмінностей.

У етнографічних працях народну ношу згадують опосередковано, висвітлюючи ширші питання. Так, на перший план вчені висували маркаційну функцію одягу, завдяки якій існувала можливість відрізнити одну етнографічну групу від іншої. Так опільське вбрання згадується у дослідженнях Є. Желехівського, І. Франка, О. Кольберга і А. Фішера, М. Біляшівського та Є. Спаської.

Народне вбрання та його компоненти С. Маковський і В. Білецька розглядали як комплекс, композиційна єдність складових якого зумовлена його багатоманітністю. Дослідники вбачали у народній ноші об'єкт мистецтвознавчого аналізу, цінний своїми естетичними параметрами.

У публікаціях 20—40-х рр. XX ст., зокрема, періодичних («Нова хата», «Жінка»), народне вбрання загалом і Опілля зокрема висвітлювались як явище, що зникає з побуту. Тому автори підкреслювали його художні вартості, акцентуючи увагу на особливостях декору.

Від середини XIX і до 40-х рр. XX ст. існування Опілля як окремого етнографічного району не викликало сумнівів. Понад те, повсякчас зустрічаємо вказівки на відмінності в одязі ополян і вбранням бойків чи подолян. Ситуація кардинально змінюється у другій половині XX ст. У радянський час поняття «Опілля» випадає з прийнятого етнографічного районування України. Так, у вступній статті та анотаціях до альбому О. Кульчицької «Народний одяг західних областей Української РСР» І. Симоненко пропонує розглядати народне вбрання не за етнографічними районами, а дотримуючись сучасного йому територіально-адміністративного поділу. Таким чином, комплекси опільської ноші були об'єднані із вбранням Підгір'я (Жидачівський район), Розточчя (Яворівський район) та Волині (Сокальський район), не враховуючи відмінності у їхніх матеріалах, крої, компонованні декору, орнаментальних мотивах.

У 60-х рр. XX ст. аналіз українського народного вбрання виходить на якісно новий рівень. Накопичений етнографічний матеріал попереднього періоду структурується і типологізується, досліджується з позиції мистецької вартості. У цей період побачили світ ґрунтовні видання, які залишаються актуальними до сьогодні. Вони відображали загальні тенденції розвитку українського народного вбрання. Окремі характерні особливості його декорування відзначені у фундаментальній шеститомній «Історії українського мистецтва», зокрема, висвітлено асортимент тканин, діяльність мануфактур, технічні прийоми та колористику. Проте територія Опілля згадується лише

побіжно, бо видання не ставило собі за мету заглиблення в етнографічні особливості розвитку народного мистецтва.

Однією з основних при вивченні українського народного вбрання є праця К. Матейко «Український народний одяг», у якій вчена проаналізувала, систематизувала історію українського традиційного вбрання, матеріали для його пошиття, принципи крою та декорування, розробила типологію жіночої та чоловічої ноші тощо. Окремий розділ присвячено етнографічним особливостям традиційного вбрання. Автентичні назви одяжі, характерні, зокрема, для Опілля, асортимент матеріалів для пошиття компонентів народної ноші, техніки пошиття та оздоблення, назви окремих деталей одягу, головних уборів, взуття, прикрас і додатків до ансамблю містяться у словнику К. Матейко.

В останній третині ХХ ст. у дослідженні народного вбрання можна виокремити дві тенденції. Поза тим, що автори кожного з видань прагнули до комплексного висвітлення такого складного та багатовекторного явища як народне вбрання, одні з них робили наголос на історичному, вертикальному зрізі розвитку української ноші (Т. Ніколаєва, К. Стамеров, Н. Камінська), інші більшу увагу приділяли з'ясуванню характерних ознак окремих етнографічних районів (Г. Стельмашук, З. Васіна, О. Косміна).

Для вивчення декору традиційної ноші Опілля важливими є праці, присвячені загальним питанням вивчення декоративно-ужиткового мистецтва (М. Станкевич), історичного розвитку народного вбрання не лише України, але й сусідніх країн (Польщі, Білорусі, Литви, Болгарії). Окремі згадки про Опілля містять праці, присвячені аналізу народних художніх промислів (І. Гургула, С. Чехович, М. Селівачов), народних тканин (С. Сидорович, О. Никорак), вибійці (Р. Дутка), народній вишивці (Р. Захарчук-Чугай, Т. Кара-Васильєва, О. Кулинич-Стахурська, Е. Литвинець, К. Сусак, Н. Стеф'юк), в'язанню та мереживу (О. Козакевич), художній обробці шкіри (Г. Горинь), народним прикрасам (Г. Врочинська, О. Федорчук). Вони дають нам інформацію про загальні тенденції еволюції народного мистецтва, центри народної творчості, їхні характерні особливості, такі як домінантні матеріали, застосовані техніки й прийоми виготовлення чи оздоблення, основну кольорову гаму.

У межах дослідження опрацьований значний корпус етнографічної та мистецтвознавчої літератури, де згадуються побіжно в контексті вирішення ширших завдань чи вивчаються ретельніше компоненти чи комплекси обраних осередків народного вбрання Опілля. Проте опільське народне вбрання загалом і його декор зокрема як окреме самотутнє художнє явище до сьогодні ще недостатньо висвітлене та потребує глибшого дослідження на основі наявної літератури, виявлених джерел, фактологічного матеріалу, фотографій, творів образотворчого мистецтва тощо.

У *другому підрозділі «Огляд джерельних матеріалів»* охарактеризовано джерельну базу дослідження: речові пам'ятки в колекціях українських і закордонних музеїв, приватних збірках; зображення опільського вбрання (живописні та графічні твори художників); фотоматеріали другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст. До неї також увійшли архівні матеріали, присвячені опільському народному вбранню, опубліковані спогади

про цілісний ансамбль і окремі його компоненти, а також результати польових досліджень автора, здійснених 2014 р. у 28-ми населених пунктах Львівської (Городоцький, Перемишлянський, Пустомитівський, Золочівський, Буський, Кам'янка-Буський, Миколаївський, Жидачівський та Стрийський р-ни), Івано-Франківської (Рогатинський та Галицький р-ни) та Тернопільської обл. (Бережанський та Козівський р-ни).

У *третьому підрозділі* **«Методологічна основа та методи дослідження»** окреслено методологічні засади дисертаційної праці, її методіку та базові принципи дослідження. Методологічну основу дисертації становить розуміння декору народного вбрання як цілісної художньої системи. Обрано методи, які дозволили комплексно проаналізувати особливості декору народного вбрання. Застосовано загальнонаукові методи (описовий, порівняльний, структурно-типологічний, метод систематизації, аналізу та синтезу, а також інтерв'ю), методи гуманітарних наук (порівняльно-історичний, структурний метод) і метод мистецтвознавчого аналізу (формальний метод, композиційний, конструктивний та колористичний аналіз).

Другий розділ **«Компоненти ансамблю народного одягу Опілля»** складається із двох підрозділів. У межах запропонованого дослідження виділяємо два основні етапи в розвитку компонентів народного вбрання. Перший етап (остання третина XIX — 10-ті рр. XX ст.) — превалювання традиційних доморобних матеріалів; збереження давніх принципів крою, формотворення, технік створення та оздоблення виробів; стале поєднання компонентів у ансамбль; визначене місце розташування декору в межах одного виробу, яке, проте, не виключало варіативності, зумовленої особливостями окремих осередків. Другий етап (20-ті — 50-ті рр. XX ст.) — унаслідок суспільно-політичних і економічних перетворень компоненти народного вбрання Опілля зазнають суттєвих змін у виготовленні, декоруванні та поєднанні між собою: доморобні матеріали поступаються промисловим; принципи крою та формотворення максимально зближуються з панівними міськими тенденціями; традиційні техніки створення та оздоблення виробів або виходять з ужитку (ткацтво, плетіння (зокрема поясів і очіпків), вибійка, аплікація), або зазнають суттєвих змін (домінування хрестика та контурної лиштви у вишивці, поява вишивки бісером).

В окрему групу не виділяємо дитячий одяг, оскільки його асортимент, принципи формотворення та оздоблення збігаються з компонентами, притаманними чоловічому та жіночому вбранню. Часто діти доношували одяг дорослих або вироби для дітей шили з компонентів одягу дорослих, які з тих чи інших міркувань вийшли з ужитку.

У *першому підрозділі* **«Жіноча ноша»**, відповідно до виділених етапів розвитку опілляського народного одягу, проаналізовано основні компоненти жіночого народного вбрання, його крій і варіативність у межах типологічних груп.

Для першого етапу характерним є поєднання у комплексі жіночого народного вбрання полотняної сорочки (найчастіше з підтичкою), вибійчаної спідниці «димки» або вовняної спідниці, запаски, короткого «до стану» горсика або безрукавки (катанки), верхнього полотняного (полотнянки, кафтана, кабата

тощо), сукняного (сірака, спенцера) чи хутряного (кожуха, бекеші) одягу, доповненого поясом (крайкою), жіночим (очіпок, намітка, рантух, хустка) чи дівочим (вінок, хустка) головним убором, разками коралів, шкіряні чоботи. У жіночому комплексі другого етапу з'являється коротка сорочка з фабричного полотна, «галька» — нижня спідниця, верхня вовняна, шалянова чи оксамитова спідниця та вишита полотняна або оксамитова запаска, безрукавний одяг (оксамитова чи вовняна керсетка (горсет) або подовжений (до середини стегна) «жупан»), полотняні «блюзки» (короткий верхній одяг, прикрашений вишивкою), доповнені стрічкою в дівчат або фабричною хусткою у жінок. Жіночий комплекс вбрання цього періоду рясніє багатим декором сорочок, поясного (запасок, подекуди спідниць), нагрудного (горсетів, «жупанів») і верхнього («блюзок») одягу.

У другому підрозділі *«Чоловіча ноша»* виявлено, що чоловічий комплекс першого етапу складався з довгої полотняної сорочки та штанів, полотняного верхнього (полотнянка чи куртка), сукняного (сірак, опанча, капота) чи хутряного одягу (кожуха). Його доповнювали вовняна крайка чи шкіряний пояс, хутряна шапка «на завісах», солом'яний капелюх (відповідно до сезону), шкіряні чоботи. На другому етапі в чоловічому вбранні з'являються мілітарні компоненти (штани-райтки, військові куртки), вовняні штани, безрукавки, піджаки міського крою, фетрові капелюхи, які в попередній період носили лише подекуди. У цей час чоловіче вбрання втрачає яскраву поліхромну декоративність через послідовну заміну традиційного сукняного та хутряного одягу (сіраків, опанч, капот, кожухів) компонентами міського вбрання (куртками, плащами, пальтами).

Третій розділ **«Матеріали та техніки в системі декоративних засобів вбрання»** складається із трьох підрозділів.

У першому підрозділі **«Класифікація декору»** викладено класифікацію декору за пластичними особливостями матеріалів, яка дозволяє проаналізувати його композиційну структуру, беручи до уваги особливості матеріалів і технік виконання. Виділено типологічні групи з'ємного та нез'ємного декору на підставі способу застосування. Першому відповідають накладні прикраси: наголовні, нашійні, нагрудні та поясні. У нез'ємному (як інтегрованій частині виробу) виділяємо типи конструктивного та площинного декору на основі пластичних відмінностей. Конструктивний декор складається з прийомів формотворення виробу та деталей, декоративна функція у яких переважає над утилітарною (підкреслені конструктивні лінії, призбирування, комірці, вилоги, манжети, викоти рукавів тощо). У площинному виділяємо варіанти типів структурного (у процесі створення виробу) і поверхневого (виконаний по готовій тканині, деталі чи виробу) декору за способом його нанесення. Першому з них відповідають техніки ткацтва, плетіння та в'язання, у яких оздоблення формується в процесі виготовлення тканини, складової частини або цілого виробу. Інший спосіб прикрашання (поверхневий) передбачає нанесення декору на виготовлений матеріал, деталь виробу чи компонент.

У другому підрозділі **«Матеріали для пошиття та оздоблення»** розглянуто основні матеріали, які використовували для виготовлення та

декорування компонентів народного вбрання Опілля. Для виготовлення одягу використовували лляні, конопляні чи зі змішаним складом сировини ручноткані полотна, промислові лляні, бавовняні, шовкові та вовняні тканини; доморобне чи промислове сукно; овечу шкіру й хутро. Окремо розглянуто матеріали, якими декор наносився: нитки (спрядені вручну лляні та вовняні, промислові бавовняні, вовняні та шовкові); бісер, лелітки, кручені та плетені шнури, виготовлене вручну та промислове мереживо, шовкові та оксамитові стрічки, позумент, тасьма, тороки промислового виробництва, фабричне сукно, шкіра, хутро. Промислові нитки, бісер, лелітки, шнури, мережива, шовкові та оксамитові стрічки, позумент, тасьма, тороки мали на території Опілля здебільшого західноєвропейське походження. Крім того, у вжитку були природні рослинні матеріали, які використовували для виготовлення чоловічих і жіночих головних уборів.

У *третьому підрозділі «Техніки виконання»* проаналізовано техніки виконання декору, важливі для композиційної структури виробу. Для полотняних виробів характерні одні способи оздоблення (ткацтво, вишивка, вибійка), для сукняних чи шкіряних — інші (аплікація шкірою, сукном, хутром, шнуркуванням, вишивка).

Відповідно до класифікації декору за типологічними групами проаналізовано техніки двох типів декору: конструктивного та площинного. Перший з них створювали за допомогою прийомів крою та шиття, в основі яких лежала давня традиція виготовлення вбрання, принципи якого були незмінними протягом багатьох століть. Для другого типу характерними були техніки узорного ткання, плетіння та в'язання, нанесення малюнку за допомогою вибійки, вишивка, у тому числі мережки й змережування, вишивка бісером, аплікація, машинна строчка.

Тип площинного декору за принципом нанесення оздоби на поверхню виробу поділяємо на два варіанти: структурний і поверхневий. До першого зараховуємо ті техніки, у яких творення декору відбувалося одночасно з процесом створення виробу — ткацтво, сітчасте плетіння, бісеро-, вінко- та соломоплетіння, в'язання. За допомогою цих технік виготовляли полотна, з яких потім шили компоненти народного вбрання, а також одиничні вироби, готові до використання без додаткових змін за допомогою крою і шиття.

До другого варіанту, поверхневого, належать техніки, за допомогою яких декоративне оформлення тканини чи виробу відбувалось уже на готовому матеріалі, тобто, після його виготовлення. Цю групу складають тканини з орнаментами, створеними техніками вибійки, вишивки та аплікації. Вибійка наносилася на готове полотно з наступним пошиттям виробу з неї, тоді як техніки вишивки та аплікації використовувалися для оздоблення окремих деталей виробу або вже готових компонентів.

Техніки ткацтва на Опіллі застосовували передовсім при виготовленні матеріалів для пошиття усіх полотняних (сорочок, спідниць, запасок, штанів, полотнянок, катанок) і сукняних (бойчаків, спенсерів, курман, сіраків, опанч) виробів. Найбільш декоративно-виразними та композиційно-активними були тканини з орнаментом, створеним технікою перебору, вживані для уставок

жіночих сорочок на межі з Волинню та Підгір'ям. Саржеві полотна, а також тканини у вузьку червону або синю смужку, поширені практично на всій території Опілля у кінці XIX ст., у комплексі народного вбрання мали нюансне звучання. Активніше та динамічніше сприймалися вибійчані полотна поясного одягу завдяки контрастним поєднанням світлого тла і темно-синього орнаменту, у поєднанні з конструктивним вирішенням виробів, в основі якого було призбирування. В'язаний декор використовували для оздоби жіночих сорочок і запасок, плетений — у жіночих (очіпках, вінках) і чоловічих (брилях) головних уборах, жіночих запасах. Вишивку могли застосовувати самостійно (у жіночих і чоловічих сорочках, жіночих запасах, горсиках, жупанах, полотнянках, сіраках), у поєднанні з аплікацією і шнуркуванням (у спенцерах, сіраках, опанчах, кожухах) чи бісером (у жіночих запасах, горсиках, жупанах).

Четвертий розділ **«Композиційні особливості декору»** має три підрозділи.

У *першому підрозділі «Схеми розміщення»* досліджено схеми розташування двох типів декору (конструктивного та площинного), а також з'ясовано, на яких засадах відбувалось їхнє поєднання. Відзначено велику варіативність конструктивного та площинного декору, який використовували для оздоблення народного вбрання на Опіллі останньої третини XIX — першої половини XX ст.

Одним з найбільш вживаних конструктивних прийомів у народному вбранні було призбирування. Морщення, рясування, укладання у складки, у фалди надавали площині тканини об'єму, дозволяли моделювати виріб відповідно до фізичних особливостей власника і, водночас, мали важливе декоративне навантаження, створюючи ритм, контраст між гладкою площиною і рясованою чи складчастою. Характер призбирувань залежав від матеріалу та від компоненту вбрання, на кому вони моделювались.

Поряд із призбируванням, одним з найдавніших способів моделювання верхнього одягу при прямоспинному крої було розширення його об'єму за допомогою т. зв. «вусів», фалд трикутної форми, які вставляли в бічні шви. Вставка могла бути одна або ж кілька, тоді їх зшивали таким чином, щоби мінімізувати переходи між ними. У полотнянках вуса могли підкреслити подвійним швом, але в більшості виробів їх пришивали без акцентування переходу від основного полотна до клинів.

До конструктивного декору зараховуємо ті деталі виробу, застосування яких було викликане не стільки ужитковою необхідністю чи зумовлене вимогами конструктивної будови, скільки прагненням до композиційної довершеності. Зазвичай такі деталі одягу доповнювали площинним оздобленням — нашитим чи вишитим. Частіше декоративні елементи використовували при пошитті натільного та верхнього одягу, рідше — поясного чи нагрудного. Для натільного одягу характерними були коміри, стійки, обшивки, манжети, манишки, кокетки, для поясного — орнаментовані пояси, для жіночого нагрудного — клинці, для верхнього — коміри різноманітних конфігурацій, вилоги, викоти рукавів, клапани кишень і «бородия» опанч. Їх доповнював площинний декор, виконаний, зокрема,

техніками вишивання та аплікації. Коміри, вилоги та викоти рукавів верхнього сукняного одягу могли викроювати з контрастного до основного кольору сукна чи хутра та доповнювати площинним візерунком (вишивкою або аплікацією).

Із двох підтипів площинного декору — структурного та поверхневого — опільське вбрання відзначалося перевагою останнього. Утворений у процесі виготовлення тканини, структурний декор був притаманний жіночому та чоловічому поясному одягу, жіночим катанкам і чоловічим кафтанам. На межі з Волинню та Підгір'ям уставки жіночих сорочок були прикрашені витканими орнаментальними смугами. Крім того, жінки носили очіпки, створені технікою сітчастого плетіння, використовували мереживо, промислове або виготовлене власноруч для оздоблення сорочок і запасок. Чоловічі брилі та зимові шапки також мали структурний декор, утворений плетінням та в'язанням.

Компонентів з поверхневим оздобленням у вбранні Опілля було суттєво більше. Вишивкою прикрашали чоловічі та жіночі сорочки, полотнянки, свити, спенцери, сіраки, опанчі та кожухи; вибійкою — штани, спідниці, катанки й кафтани; аплікацією — сукмани, курмани, сіраки, опанчі, кожухи. Крім того, завдяки великому асортименту, багатству конструктивних, декоративних і кольорових сполук, опільський верхній одяг був композиційно найбільш активним компонентом у ансамблі.

У *другому підрозділі «Орнаментальні мотиви»* проаналізовано основні схеми візерунків, поширені на Опіллі, та визначено їхні домінуючі мотиви. Характер накреслення орнаментальних мотивів, притаманних поверхневому декору, залежав від техніки їх виконання. Так, у саржевих тканинах укладання прямих і скісних ліній у різних напрямках отримало назву «в сосонку», «у зубці», «у вічка», «цвисти». Для перебірних тканин були притаманні ромби, розети, перехрестя, s-подібні мотиви, «павучки», «півпавучки».

Орнаментальна схема сітчастого плетіння, за допомогою якого виконували жіночі очіпки, складалася з різних за розміром ромбів і по-різному згрупованих. Особливості їх накреслення були відображені в назвах: «віконця», «баранячі серця», «колена смерека», «медвежі лапи» тощо.

Опільським вибійчаним тканинам притаманне чергування однакових або різних за шириною смуг з розташованими між ними дрібними геометричними мотивами: хрестиками, ромбами, s-подібними мотивами, зигзагами, колами, овалами, трикутниками, зірочками, розетами, окремими крапками чи їх групами.

Характер накреслення вишитого мотиву чи елемента орнаменту визначався обраним для цього стібом. Для «городоцького» шва характерними були поєднання «ланцюжка», «кривульки», «перетяганки», «купначок», «зубців» з «місячками» та «півмісячками». У «верхоплуті» назву отримали сталі візерункові схеми відповідно до домінуючого мотиву: «половинки», «кривулька», «решітка», «клинці». Вишивка хрестиком відзначалася багатством стрічкових і сітчастих композицій, в основі яких найчастіше був ромб у поєднанні з меншими за розміром трикутниками, квадратами, «звіздами» тощо.

Наприкінці XIX ст. були поширені рослинні мотиви узагальненого накреслення, виконані лічильною лиштвою. Від 20-х — 30-х рр. XX ст. опільська рослинна орнаментика розвивалася в напрямку до реалістичнішого трактування окремих мотивів, укладених у галузки, гілки, букети чи вазони.

У *третьому підрозділі «Колористика декору»* розглянуто колорит народного вбрання Опілля, зокрема його еволюцію впродовж окреслених періодів. Відзначено поступову заміну світлої гами в жіночому та чоловічому комплексі народного вбрання, притаманної домотканним матеріалам, на значно темнішу й строкатішу, зумовлену застосуванням для пошиття одягу різноманітних промислових тканин. Водночас яскраві кольори, які в XIX ст. вживались найчастіше для оздоблення верхнього одягу, в окремих елементах декору від 20-х — 30-х рр. XX ст. набувають масового поширення у вишивці хрестиком і лиштвою.

У комплексі народного вбрання важливий був не окремий колір, а їх гармонійне поєднання. Колористична єдність разом з правильно організованими тоновими та фактурними співвідношеннями об'єднували окремі компоненти в єдине ціле, сприяли емоційній виразності ідейно-образного задуму. У народному вбранні Опілля така єдність виявляється на двох рівнях: у поєднанні великих локальних плям домінантного кольору основного матеріалу, з якого пошитий той чи інший компонент; поєднання кольору тла з тотожним чи контрастним до нього декором.

Кольорова гама основних матеріалів до кінця XIX ст. будувалася на зіставленні кольорів, отриманих завдяки природним барвникам. Превалювали природні тони вибіленого лляного чи конопляного полотна — спектр відтінків від білосніжного, молочно-білого до світло-сірого чи кремового. Такими були жіночі, чоловічі та дитячі сорочки, чоловічі штани, жіночі запаски, чоловічі та жіночі полотнянки, жіночі намітки. Подібного відтінку, проте іншим за структурою, вирізнялося доморобне світле сукно, з якого шили чоловічі опанчі: молочно-біле, фактурне, щільне. Охристою гамою виділялися солом'яні чоловічі брилі.

У кінці XIX — на початку XX ст. відбулася низка змін у кольоровій гамі народного вбрання, які були зумовлені масовим впровадженням промислових тканин. Ці зміни не були раптовими та одномоментними, проте заміна доморобних матеріалів означала поступове витіснення притаманної їм гами природних тонів. Якщо у XIX ст. промислові тканини вводились у комплекс святкового вбрання (переважно жіночого), то для наступного періоду характерний зворотний процес: у жіночому та чоловічому святковому вбранні, що складалося переважно з промислових матеріалів та частково з купленого одягу, залишаються компоненти, виготовлені з доморобних тканин, оздоблених вручну, такі, наприклад, як вишита сорочка. Тобто, якщо у вбранні XIX ст. барвисті плями фабричних матеріалів були композиційними акцентами, то до середини XX ст. жіноча, чоловіча та дитячі сорочки стають чи не єдиною білою плямою у багатобарвному комплексі.

ВИСНОВКИ

Вивчення народного вбрання Опілля та особливостей його декору доповнює наявні в сучасній мистецтвознавчій науці знання про народний одяг загалом, розкриває нові можливості для інтерпретацій у дизайні сучасного вбрання завдяки дослідженню оздоблення опільського одягу як самостійної художньої системи, допомагає в уточненні меж цього етнографічного району.

В українському народному вбранні, при схожих компонентах і матеріалах для їх пошиття, подібному крої виробів, художні відмінності яскраво проявились у декорі одягу. З-поміж сусідніх, опільський вирізнявся простими й водночас виразними за композиційною структурою, нюансною колористичною гамою натільного, поясного, нагрудного та верхнього одягу, головних уборів, орнаментикою. Декор відзначався поєднаннями традицій оздоблення сільського та міського вбрання, залишаючись чутливим до впливів сусідніх декоративно-образних систем. Проведене комплексне дослідження матеріалів, особливостей пошиття та оздоблення одягу, варіативності поєднання компонентів народного вбрання у ансамбль дає підстави для наступних висновків.

1. Аналіз основних наукових праць за темою показав, що, незважаючи на значний корпус краєзнавчої, етнографічної та мистецтвознавчої літератури, присвяченої українському народному вбранню, опільська одежа вивчена недостатньо, не стала об'єктом самостійного дослідження, а ті чи інші її елементи фрагментарно висвітлені в контексті характеристики ширших питань. У поданій дисертаційній праці автор пропонує вирішення дискусійних питань щодо компонентів і декору народного вбрання Опілля.

2. У процесі вивчення народного вбрання Опілля виникла необхідність чіткого визначення компонентів опільського вбрання, окреслення особливостей крою, декору, поєднання у буденні та святкові комплекси. Аналіз показав, що до жіночої ноші кінця XIX — початку XX ст. входили: сорочка, спідниця, запаска, горсет, катанка, полотнянка, кафтан, сукмана, курман, сірак, свита, спенцер, бекеша, кожух. Чоловічий комплекс становили: сорочка, полотняні або сукняні штани, безрукавка, куртка, полотнянка, кафтан, сукмана, курман, сірак, опанча, капота, кожух. Цьому періоду притаманні конструктивні вирішення компонентів із переважно доморобних матеріалів, на основі простих геометричних форм, які ґрунтувалися на давніх традиціях крою та моделювання виробів. Жіночі сорочки були уставкового крою, чоловічі — тунікоподібного, поясний одяг біля пояса призбирувався, у верхньому домінував прямоспинний крій, розширений з боків «вусами». На початку XX ст. унаслідок соціально-економічних зрушень, у вжиток входять компоненти міського вбрання з іншими принципами конструювання та декорування. Жіночі горсети шили «до стану» із закладанням виточок, кафтани, бекеші, капоти, а згодом і сіраки та полотнянки, були відрізними по талії з рясно укладеними складками або шилися за принципом свити «з проходкою».

3. Класифікація декору народного вбрання Опілля дозволила глибше проаналізувати його композиційну структуру, характерні особливості укладання та поєднання різних типів декору в одному виробі. Відповідно до способу вжитку розрізняємо з'ємний та нез'ємний декор. Перший відповідає

групі об'ємних чи накладних прикрас (наголовних, нашійних, нагрудних та поясних). У нез'ємному декорі (як інтегрованій частині цілого виробу) відповідно до його пластичних особливостей виділяємо конструктивний та площинний. Конструктивний складається з прийомів формотворення виробу та деталей, декоративна функція у яких переважає над утилітарною (підкреслені конструктивні лінії, призбирування, комірці, вилоги, манжети, викоти рукавів тощо). Площинний, у свою чергу, поділяється на структурний (нанесений у процесі створення виробу) і поверхневий (виконаний на вже готовій тканині, деталі чи виробі).

4. Аналіз матеріалів для виготовлення та декорування народного вбрання Опілля засвідчив перевагу доморобних матеріалів у кінці XIX — початку XX ст. та домінування промислових тканин, ниток, мережива тощо в першій половині XX ст. Домоткані конопляні, лляні чи зі змішаним складом сировини тканини полотняного чи саржевого переплетення відзначалися м'якою текстурою, виразною фактурою, легкими відтінками зелених чи охристих кольорів. Водночас у широкому вжитку були промислові матеріали: бавовняні (міткаль, батист, перкаль, бязь, мадаполам, памут), шовкові (муслін, сатин, маркізет, жоржет, крепдешин, оксамит, шифон), вовняні (габардин, марселін, шалян). Тонші й м'якші за ручноткані, вони потребували інших принципів моделювання та засобів декорування. Використовували домоткане, чисто вовняне, з комбінованим складом сировини або промислове сукно, а в окремих осередках і іноземного виробництва. Перше мало щільнішу структуру, оксамитову матову поверхню, на якій особливо яскраво прочитувалися нашиті кольорові шнури, елементи аплікації, декоративні шви. Друге, промислове, завдяки особливостям виготовлення, було тоншим і м'якшим, його можна було укладати у дрібні складки, а також використовувати для двошарових компонентів вбрання, таких як, наприклад, бекеші. Для пошиття та оздоблення використовували шкіру та хутро власного виробництва. Декор, нанесений ручноспряденими лляними чи конопляними нитками, які для міцності іноді вкривали воском, дозволяв отримати м'які нюансні ефекти, тоді як промислові кольорові бавовняні, вовняні та шовкові — контрастували фактурою і кольором з оздоблювальною поверхнею. Доморобні шнури на верхньому одязі сприймались об'ємніше та виразніше, аніж промислові. У вжитку також були мережива, тасьми, позумент, виготовлені вручну та промислові. Як прикрасу нерідко використовували кольорове промислове сукно, шкіру, хутро.

5. До основних технік оздоблення опілляського вбрання належали прийоми крою та шиття, ткацтво, плетіння, в'язання, вибійка, вишивка, аплікація. За принципом нанесення декору виділяємо структурні (ткацтво, плетіння та в'язання) і поверхневі техніки (вибійка, вишивка, аплікація). Декоративні прийоми були притаманні більшості компонентів народного вбрання Опілля, а саме: призбирування, рясування, укладання у складки, використання допоміжних деталей, у яких декоративна функція переважала над утилітарною (комірці, манжети, вилоги, викоти рукавів, бородиці тощо). У опілляському вбранні тканий декор не використовувався так широко, як на Підгір'ї чи Волині. Взаємозамінними були тканини з вибіяченими та тканими

візерунками в пошитті жіночого та чоловічого поясного та верхнього одягу. Вишивка XIX ст. відзначалася кольоровою стриманістю з домінуванням білих, червоних, чорних кольорів і їх поєднань. Проте від кінця XIX ст. у вжиток входять багатобарвні бавовняні, шовкові та вовняні нитки для традиційних швів (таких як «городоцький», вирізування, виколювання, лиштви, стіба «на очка» тощо), а також візерунків, виконаних хрестиком. Значно ширше застосовувалась, була варіативнішою та багатобарвнішою, аніж у сусідніх етнографічних районах, аплікація (кольоровими стрічками в поясному одязі, шнурами, сукном чи позументом — у верхньому).

6. У компонентах народного вбрання органічно поєднувався конструктивний і площинний декор, а схеми його розташування у натільному, поясному, верхньому полотняному, сукняному та хутряному одязі були зазвичай сталими. Так, у жіночих і чоловічих сорочках конструктивні лінії виділяли за допомогою подвійних швів і змережування, призбирування застосовували по лінії вшивання рукава до уставки, біля горловини та по низу рукава, а з-поміж декоративних деталей використовували обшивки, стійки, коміри, манжети. Площинний декор розташовували по краях чи на стиках деталей: на комірі, уставках, поликах, пазусі, манжетах чи обшивках. Для першої половини XX ст. характерне розташування декору не смугами, а суцільними площинами, які повністю вкривали рукави та пазухи жіночих, коміри та манишки чоловічих сорочок. У поясному одязі використовувалося призбирування, рясування, рідше — укладання у складки по лінії талії, підкреслене конструктивними лініями на поясі чи обшивці, ущільнення поділка за допомогою цупкої тканини чи «щіточки» (у жіночих спідницях), застрочені «фалдошки». Площинний декор міг бути структурним (переткана у смуги тканина) або поверхневим вибитим (вибійчані полотна), нашитим (аплікація стрічками), вшитим (мереживо у запасках) чи вишитим (геометричні та рослинні візерунки в запасках). Крім виконаних вручну, часто застосовували вистрочені декоративні смуги, хвилясті й зигзагоподібні лінії в поєднанні з нашитими атласними, сатиновими чи оксамитовими стрічками. Для нагрудного одягу характерними були конструктивні лінії вздовж пілочок, по низу виробу, по лінії пройми; застрочені вертикальні складки, декоративні «клапті» по низу горсета. Площинний, найчастіше вишитий декор міг бути розташований смугами вздовж горловини та ростка, пілочок, по низу виробу, ліній пройми або ж у вигляді центральносиметричних композицій на пілочках і спинці. Крім того, в оздобі нагрудного одягу використовували нашиті стрічки та вистрочені лінії. Верхній одяг відзначався спорідненими принципами конструктивного декору з урахуванням особливостей матеріалів для пошиття (полотно, сукно, шкіра та хутро). Для прямоспинного крою були притаманні різноманітні розширення за допомогою вусів для формування підкреслено приталеного силуету, обмаль декоративних деталей, з-посеред яких найчастіше зустрічаються комір-стійка та викоти рукавів. Вироби з відрізною спинкою мали різноманітніший конструктивний декор (призбирування або укладання у складки низу відрізної спинки; оздоблені деталі — комір, вилоги, викоти рукавів, клапани кишень, розпірки тощо). Для першого й другого типу крою

характерним було підкреслення конструктивних ліній декоративними швами, шнурами, тасьмами чи позументом. У площинному декорі сукняного одягу домінувала аплікація сукном, плетеними чи крученими шнурами, тасьмою, позументом, доповнена вишивкою, інколи — кутасиками біля кишень, на спинці чи по боках біля заборів чи «вусів», декоративними гудзиками на спинці.

7. Виявлено, що в системі засобів оздоблення народного вбрання XIX — початку XX ст. превалювали геометричні мотиви, характерні для декору, виконаного ткацтвом, плетінням, вибіркою, в'язанням і вишивкою. Для локальних осередків вишивки, таких як Городок, Перемишляни, Золочів, притаманними були мотиви, які виконувались окремими швами — «городоцьким» і швом «на вічка». Серед орнаментальних мотивів з більшим ареалом, властивим практично всім технікам виконання, був ромб і його комбінації з іншими простими геометричними фігурами: хрестиками, розетами, піврозетами, трикутниками, квадратами, зірочками. Його укладали в різноманітні стрічкові та сітчасті композиції. Аналіз показує, що вже від кінця XIX ст. в обігу були друковані видання та таблиці, з яких запозичували орнаменти, характерні для Покуття, Буковини, Гуцульщини, а також авторські рослинні композиції, адаптуючи їх до власних естетичних критеріїв, змінюючи колорит, коригуючи схеми розташування. Рослинні мотиви кінця XIX ст. зустрічаємо в декорі рогатинських комірців, а у 20-х — 30-х рр. XX ст. розлогі фітоморфні композиції використовували для оздоблення жіночих оксамитових і вовняних горсетів, «жупанів» (камізельок) і запасок.

8. Дослідження засвідчує, що колорит декору народного вбрання Опілля змінювався протягом кінця XIX — першої половини XX ст. від світлих натуральних відтінків доморобних матеріалів до яскравих і темних фабричних. На межі століть, у перехідний період, жіночий комплекс вбрання будувався на зіставленнях білого полотна, світлого сукна та яскравих або темних відтінків фабричних вовняних чи бавовняних тканин, з яких шили спідниці й горсети. Верхній одяг міг бути і світлим, і темним. Його виділяла яскрава поліхромна вишивка та аплікація. У чоловічому комплексі цього періоду найбагатобарвнішим був верхній одяг, який інколи доповнювали яскравими червоними поясами, тоді як натільний і поясний ще залишався у природних відтінках білого. Від 20-х — 30-х рр. XX ст. загальний колорит зазнав значних змін унаслідок масового застосування промислових бавовняних, шовкових і вовняних тканин. М'яку нюансну гаму змінюють контрастні зіставлення білої сорочки, темного горсика чи жупана та спідниці; білого тла та яскравої поліхромної вишивки, яка могла вкривати всю поверхню запаски, пілчок, рукавів, комірців, манжетів сорочки тощо. Домінантними у вишивці Опілля були поєднання червоної та чорної барви з помаранчевою, зеленою, вкрапленнями блакитної та синьої, інколи фіолетової та пурпурової. На темному тлі оксамитових чи вовняних горсиків, жупанів і запасок яскраво виділялися рослинні композиції, виконані блискучими шовковими чи бавовняними нитками, доповненими лелітками чи бісером. У верхньому одязі, зазвичай промислового походження, також домінували темні відтінки. У чоловічому

комплексі вбрання світлою залишилася лише сорочка. Така зміна, окрім економічних факторів, відображала емоційну напругу міжвоєнних років, значні суспільні зрушення, які відбувались у той час.

У пропонуваному дослідженні декор народного вбрання Опілля розглядається, перш за все, як засіб збагачення та урізноманітнення площин компонентів ноші. Важливою у цьому контексті є його інтегральна функція, завдяки якій різні за фактурою, кроєм і кольором вироби поєднували в єдиний ансамбль, принципи організації якого, з одного боку, були утилітарно-доцільними, а з іншого — втілювали естетичні уявлення творців і власників. Водночас полісемантичність декору, що впливала на його структуру, також було враховано. Він декларував рівень заможності власника, його соціальний стан, вікову приналежність. При спільності крою, оздоблення слугувало маркером, який відрізняв щоденний одяг від святкового та обрядового. Опілляський декор багатий на нюансні різнофактурні зіставлення у межах стриманої кольорової гами доморобних матеріалів (полотна й сукна; сукна й хутра; полотна й декоративних швів; сукна й кручених шнурів, шкіри; домотканого сукна та фабричного тощо). Промислові матеріали (вовняні, бавовняні чи шовкові) та елементи декору (такі як шнури, мереживо, позумент тощо) вносили контрастну напругу завдяки яскравим кольорам, урізноманітнювали силует завдяки м'яким складкам і рясуванню, додавали ажурності (наприклад, мереживо), різноманітності фактур чи урочистості (кольорові шнури, позумент). Яскравим кольоровим і композиційним акцентом у ансамблі народного вбрання були нашійні прикраси та головні убори. У кінці XIX — на початку XX ст. розташування площинної оздоби було підпорядковане формі окремих компонентів вбрання, тоді як у першій половині XX ст. відбулося зміщення у бік декоративності. У цей час великі площини натільного, нагрудного та поясного одягу часто розглядались як тло для розгортання вишитих композицій.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ, У ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Куцир Т. Художньо-стилістичні особливості, типологія та семантичне значення жіночих весільних уборів (на прикладі вінків Бойківщини й Опілля) (*Kobiece czerpe weselne: aspekty artystyczne, typologiczne i semantyczne (na przykładzie Wojkowszczyzny i Opola)*). *Łemkowie, bojkowie, rusini. Historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Tom VI. Słupsk, 2016. С. 466—479.

2. Куцир Т. В. Жіночі сорочки Опілля: типологія та художні особливості. *Народознавчі зошити*. 2016. № 1. С. 59—73.

3. Куцир Т. В. Верхній полотняний одяг Опілля. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Мистецтвознавство*. 2016. № 1 (34). С. 194—203.

4. Куцир Т. В. Компоненти народного жіночого вбрання Опілля: матеріали, техніки, конструктивні вирішення (кінця XIX — першої половини XX ст.). *Народознавчі зошити*. 2017. № 6 (138). С. 1394—1410.

5. Куцир Т. В. Пошук національної ідентичності шляхом реконструкції українського народного вбрання. *Народознавчі зошити*. 2018. № 2 (140). С. 344—352.

6. Куцир Т. Рослинні мотиви у оздобі верхнього сукняного народного одягу Бойківщини, Підгір'я та Опілля у першій половині ХХ ст. *Lemkovia, Bojkovia, Rusíni — dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra* / eds. M. Šmigel, V. Halczak, R. Drozd, S. Dudra, O. Kozakevych. Banská Bystrica : Belianum, 2018. T. VII. Časť II. S. 283—291.

7. Куцир Т. В. Компоненти чоловічого народного вбрання Опілля ХІХ — першої половини ХХ століття: особливості конструктивних вирішень. *Народознавчі зошити*. 2018. № 6 (144). С. 1430—1438.

8. Куцир Т. В. Декор народного вбрання Опілля: техніки виконання. *Art and Design*. 2018. № 4. С. 72—82.

ОПУБЛІКОВАНІ ПРАЦІ, ЯКІ ДОДАТКОВО ВІДОБРАЖАЮТЬ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

9. Куцир Т. В. Народне вбрання Рогатинщини. *Старожитності Рогатинщини* / упоряд. : Я. Польовий. Львів : Тріада плюс, 2015. С. 209—222.

10. Куцир Т. В. Исследования Я. Головацкого в изучении народной одежды Ополья. *Этнос и культура: развитие и взаимодействие. Сборник материалов Междунар. научно-практ. конференции* / отв. ред. : Новгородской Т.А. Минск, 2016. С. 65—70.

11. Куцир Т. В. Праці етнографів другої половини ХІХ — початку ХХ ст. як джерело вивчення народного вбрання Опілля. *История и культура на стыке эпох и цивилизаций. Историко-культурное наследие как ресурс и результат развития общества. Материалы междунар. научно-практ. конференции, посвященной 250-летию М.К. Огинского (Минск, 25-26 сентября 2015 г.)* / под ред. И.И. Калачевой. Минск : ООО «Белнаучкнига», 2015. С. 97—100.

12. Куцир Т. В. Декор вбрання Опілля як джерело для розвитку сучасного дизайну одягу. *Глобалізація/європеїзація і розвиток національних слов'янських культур. Матеріали міжнар. наук. конференції до дня слов'янської писемності і культури (Київ, 24 травня 2016 р.)*. Київ, 2016. С. 173—177.

13. Куцир Т. В. Народна вишивка Рогатинщини у вбранні кінця ХІХ — початку ХХ ст. *Народні художні промисли України: історія, сьогодення, перспективи: науковий збірник за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конференції*. Київ : ДП «НВЦ «Пріорітети», 2016. С. 105—111.

14. Куцир Т. В. Полотнянки Опілля другої половини ХІХ — початку ХХ ст.: типологія та художні особливості. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 3 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини» (Ужгород, 26-27 черв. 2015)* / упор. : Г.В. Андял, В.В. Коцан. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2016. С. 361—366.

15. Куцир Т. В. Декор в структурі народного костюма Опілля: композиційні особливості і засоби декоративної виразності. *Збірник докладаў і тезісаў VII Міжнароднай навукова-практычнай*

канферэнцыі «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў» (Мінск, Беларусь, 24–25 лістапада 2016 года) : у 2 т. /гал. рэд. А. І. Лакотка ; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. Т. 1. Мінск : Права і эканоміка, 2017. С. 137—140.

16. Куцир Т. В. Етнографічний спадок Ф. Ржегоржа як джерело вивчення народного вбрання Опілля та Підгір'я. «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин. Зб. наук. праць. / за ред. Є. Нахліка та ін. Львів : Вид-во «Галич-Прес», 2017. С. 112—124.

17. Куцир Т. В. Народный костюм Ополья: классификация декора. Традиционный белорусский костюм в европейском культурном пространстве : материалы Междунар. науч. форума, Минск, 19-20 окт. 2017 г. / Национальная академия наук Беларуси [др.]; сост. П. А. Богдан, М. Н. Винникова, Ф. П. Лысенко. Минск : Беларуская навука, 2017. С. 130—139.

18. Куцир Т. В. Колекція народної вишивки Західних областей України Ольги Бачинської. Музейні читання пам'яті М. Біляшівського і Д. Щербаківського : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (Київ, 16—17 листопада 2017 р.). / упор. Л. Білоус, С. Яценко. Вінниця : ТОВ «Твори», 2018. С. 325—333.

АНОТАЦІЯ

Куцир Т. В. Народне вбрання Опілля останньої третини ХІХ — першої половини ХХ століття: класифікація та художні особливості декору. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства (доктора філософії) за спеціальністю 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво». Інститут народознавства Національної академії наук України, Львівська національна академія мистецтв, Львів, 2019.

У дисертації на основі аналізу речових пам'яток зі збірок українських і закордонних музеїв, зображень народного одягу, фотоматеріалів, архівних документів, опублікованих джерел і матеріалів польових досліджень здійснено вивчення ансамблю опільського народного вбрання останньої третини ХІХ — першої половини ХХ ст. Окреслено основні компоненти жіночого й чоловічого комплексів, їхній асортимент у межах типологічних груп, притаманну їм варіативність крою та оздоблення відповідно до виділених двох етапів розвитку. Запропоновано класифікацію декору за його пластичними ознаками, яка дозволяє глибше проаналізувати його композиційну структуру, враховуючи особливості матеріалів і технік виконання. Проаналізовано матеріали для пошиття та оздоблення опільського народного одягу, з'ясовано, які техніки декору були найбільш поширеними на цих теренах. Застосовуючи принцип поділу декору на конструктивний та площинний, охарактеризовано схеми його розташування в окремих компонентах, а також принципи їх поєднання між собою. Виявлено домінантні типи орнаменту залежно від техніки виконання, а також притаманні оздобі вбрання Опілля панівні мотиви. Проаналізовано

характерний для опільського одягу останньої третини ХІХ — першої половини ХХ ст. колорит.

Ключові слова: Опілля, ансамбль народного вбрання, система декоративних засобів, композиційні особливості, компонент, класифікація, орнамент, мотив, техніка, колорит.

АННОТАЦІЯ

Куцыр Т. В. Народный костюм Ополья последней трети ХІХ — первой половины ХХ века: классификация и композиционные особенности декора. — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения (доктора философии) за специальностью 17.00.06 «Декоративное и прикладное искусство». Институт народоведения Национальной академии наук Украины, Львовская национальная академия искусств, Львов, 2019.

В диссертации на основе анализа артефактов из коллекций украинских и зарубежных музеев, изображений народной одежды, фотоматериалов, архивных документов, опубликованных источников и материалов полевых исследований проведено изучение ансамбля опольского народного костюма последней трети ХІХ — первой половины ХХ века. Определены основные компоненты женского и мужского комплексов, их ассортимент в пределах типологических групп, присущая им вариативность кроя и отделки в соответствии с выделенными двумя этапами развития. Предложена классификация декора за его пластическими признаками, которая позволяет глубже проанализировать его композиционную структуру, учитывая особенности материалов и техник исполнения. Проанализированы материалы для пошива и украшения опольской народной одежды, определено, какие техники декора были наиболее распространенными на этих территориях. Применяя принцип классификации декора на конструктивный и плоскостной, охарактеризованы схемы его размещения в отдельных компонентах, принципы их сочетания между собой. Выявлены преобладающие типы орнамента, их зависимость от техник исполнения, а также присущие украшению одежды Ополья доминантные мотивы. Изучен характерный для опольского народного костюма последней трети ХІХ — первой половины ХХ века колорит.

Ключевые слова: Ополье, ансамбль народной одежды, система декоративных средств выразительности, композиционные особенности, компонент, классификация, орнамент, мотив, техника, колорит.

ABSTRACT

Kutsyr T. V. Opillia Folk Costume the Last Third of the ХІХ — the First Half of the ХХ Centuries: Classification and Compositional Features of the Decor. — Manuscript.

Thesis for the degree in Ph.D. in History of Art with specialization in 17.00.06 — Decorative and Applied Art. Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv National Academy of Art, Lviv, 2019.

The work is concerned with not enough study phenomenon Ukrainian folk art — Opillia folk costume the last third of the XIX — the first half of the XX centuries and compositional features of its decor. The thesis is based on the clothes items from collections of Ukrainian and foreign museums, private collections of the folk dress, graphic and painterly pictures of Ukrainian folk dress, photo materials, archival documents, published sources and materials of field studies.

The thesis is based on the integrated approach to studying Opillia folk dress decor and the art analysis method. At different stage of work, methods of field observation, typological, structural-functional, comparative-historical, reconstructive and structural analyzes were applied.

The main female and male components of the folk dress, their assortment within the typological groups, their inherent variability of cutting and decoration according to two stages of development of Opillia folk dress are outlined.

Folk dress decor classification according to its plastic features is suggested, which allows to deeply analyze decor composition structure, taking into account the features of materials and techniques of execution. We distinguish a removable and non-removable decor based on way of its wearing. The first one is the jewelry of head, neck, breast and belt. We excrete constructive and plane decor in the non-removable as the integrate part of item. The constructive decor consists with taking form formation and details which decorative function dominate over utilitarian (underlined constructive lines, picking up, collars, cuffs, twist sleeves, for example). The plane decor is the structural (when the decor is made in the process of item made) and facial (making of the finished fabrics, details or item). The technics of weaving sprang and knit are agreed with the first one type of decor. In them the process of making of fabrics, details or item and the decoration of them is doing simultaneous. Another way of decoration (the structural) consists in drawing a decoration on the finished material, a part of the item or a finished component.

The materials for tailoring and decoration of Opillia folk clothes were analyzed. In the end of the XIX century widespread domestic linen, hemp and wool materials, which were gradually replaced by industrial cotton, linen, woolen and silk fabrics. The most common decor techniques in Opillia folk dress were weaving, sprang, embroidery, applique by cloth, cords, leather and fur.

The decor schemes and its placement in some components, as well as the principles of combination constructive and plane decor in the one items are characterized. The prevailing ornamentation types depending on the techniques of executed as well as dominant motif inherent to Opillia folk dress ornaments are determined. The characteristic coloration of Opillia folk clothes complex of the last third of the XIX — first half of the XX centuries was also analyzed.

Keywords: Opillia, décor, folk dress ensemble, system of decoration ways, compositional features, component, classification, ornament, motif, technique, coloring.

Підписано до друку 25.04.19
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Зам. №25/04-3
Ум. друк. арк. 0,9
Наклад 100 прим.

Видавництво “Галич-Прес”
Видавець ФОП Король І.В.
м. Львів, вул. Гнатюка, 17
Ел. пошта: lvivprint@ukr.net. Тел. 096-59-88-924
Свідоцтво ДК №5353 від 24.05.2017 р.